

JACOBINE GELDERLOOS

SPOREN VAN GOD IN HET DORP

Nieuwe perspectieven
voor kerken op het platteland

Uitgeverij Boekencentrum, Utrecht

Deze uitgave is tot stand gekomen in samenwerking met de Protestantse Kerk in Nederland en met financiële steun van de Maatschappij van Welstand en de Fundatie voor Hervormden te Tubbergen.

**Protestantse
Kerk**

ISBN 978 90 239 52183 (boek)

ISBN 978 90 239 52190 (e-book)

NUR 700

Ontwerp omslag: Studio Anton Sinke

Omslagbeeld: Frits Casparie, Groningen (fritscasparie@hotmail.com)

Layout en dtp: Gewoon Geertje

© 2018 Uitgeverij Boekencentrum, Utrecht

www.uitgeverijboekencentrum.nl

Alle rechten voorbehouden

Inleiding

Als ik langs een dorpskerk kom, voel ik een onbedwingbare neiging om de kerk vanbinnen te bekijken, terwijl de vragen door mijn hoofd buitelen. Hoe oud is deze kerk, hoelang komen hier al mensen, wat hebben ze hier beleefd en bezongen? Worden er nog kerkdiensten gehouden of staat het kerkgebouw er als versteende herinnering aan lang vervlogen tijden? Ik houd mijn pas in en loop een rondje om de kerk, laat m'n ogen dwalen over grafzerken, de oude stenen, de ramen. Op een bordje lees ik wat wetenswaardigheden over de geschiedenis van de dorpskerk. Dan zie ik dat de deur op een kier staat en ga naar binnen. Het duurt even voordat mijn ogen aan het donker gewend zijn. In het portaal ontwaar ik een tafel met folders en kaarten: er zijn concerten in de kerk, er is een inzamelingsactie voor de voedselbank, er worden vrijwilligers gevraagd voor een maatjesproject. Volgende week is er een wereldmaaltijd – je kunt je nog inschrijven. Er is een projectkoor en er hangen foto's van een kerstviering en met Pinksteren is er een knutselmiddag voor kinderen. De dorpskerk lijkt verlaten, maar er zijn momenten waarop de kerk tot leven komt.

De afgelopen jaren ben ik in het kader van een promotieonderzoek bij de Protestantse Theologische Universiteit (PThU) op zoek geweest naar dit soort sporen van kerkelijk leven. Het onderzoek richtte zich op de vraag hoe kerken bijdragen aan de leefbaarheid van het platteland¹. Maar om die vraag te kunnen beantwoorden, moest ik eerst in beeld hebben welke rol (protestantse) kerken spelen in het dorpsleven. Nu heeft het Nederlandse platteland verschillende gezichten en het ene dorp is het andere niet. Dat betekent dat een kerk in Zeeland anders is dan een kerk in Groningen en dat de manier waarop mensen zich tot de kerk verhouden verschilt. Daarom heb ik op twee heel verschillende plekken het kerkelijk leven in kaart gebracht. Tussen 2012 en 2015 heb ik de ontwikkelingen gevolgd in de Brabantse Protestantse Gemeente Asten Someren en in de Groningse protestantse gemeenten Schildwolde-Hellum-Overschild en Noordbroek. De laatste zijn inmiddels gefuseerd tot de Protestantse gemeente de Woldkerken.

Kijkend en luisterend naar de dagelijkse gang van zaken in dorpskerken, lijkt het kerkelijk leven in eerste instantie gedomineerd te worden door een onzekere toekomst en organisatorische vragen. De laatste decenia wordt er in Nederlandse publicaties over dorpskerken vaak de nadruk gelegd op het ontwikkelen van strategie en samenwerking. Dit boek begint bij het waarnemen en beschrijven van wat er in en rondom dorpskerken gebeurt. Ik kwam tot de ontdekking dat het kerkelijke dorpsleven tal van verschijningsvormen heeft: van kerkdiensten tot concerten, van vieringen op scholen tot diaconale platforms en van kerstkuiers tot kinderpaaswakes. In dorpskerken gebeurt zoveel meer dan het houden van kerkdiensten. De kerk biedt ruimte aan een geloofsgemeenschap en aan voorbijgangers en is een plek om te vieren, te dienen en te leren. En dat gebeurt niet alleen binnen de muren van het kerkgebouw. Overal waar een christelijke levensovertuiging mensen aanspoort en motiveert om anderen te ondersteunen, om protest aan te tekenen tegen misstanden, om te vieren, te herdenken en te bezinnen, kunnen sporen van God ontdekt worden.

De praktijk is vaak dat zorgen over de toekomst het blikveld en de bandbreedte van het denken versmallen. Het vraagt moed en kunde om na te denken over de vraag waarom je kerk wilt zijn op een bepaalde plek, wat de rol van de kerk is en wat de rol van de kerk zou kunnen zijn. Dat zijn geen gemakkelijke vragen. Niet voor niets vinden mensen het lastig om uit te leggen waarom ze naar de kerk gaan, zeker als ze vervolgens gevraagd worden om dat te relateren aan wat de kerntaak of de roeping van een gemeente zou moeten zijn. Mensen kunnen ook verlamd raken door verlangen naar het verleden of door vrees voor de toekomst. Het verleden met tientallen kinderen op de zondagsschool, jonge stellen en een druk verenigingsleven bepalen nogal eens het referentiekader voor de kerk van vandaag. Dat verlangen staat in schril contrast met de mogelijkheid dat die kerk weleens zou kunnen verdwijnen, een angst die zijn schaduw vooruitwerpt over wat er op dit moment gebeurt en gedaan wordt – want hoelang nog?

In de context van een afnemend aantal kerkliden, menskracht en financiële middelen, verwijzen mensen regelmatig naar Matteüs 18:20: ‘Waar twee of drie mensen in mijn naam samen zijn, ben ik in hun midden’ (NBV). Het vers is bijna spreekwoordelijk geworden voor de context van kleine dorpskerken. Het beschrijft een situatie van samenzijn met een kleine groep mensen. Het is een tekst die niet alleen herkenning biedt, maar ook hoop: er is maar een klein aantal mensen nodig om kerk te zijn. De problemen waarmee de kerkelijke gemeenten in Brabant en Groningen en op heel veel andere plaatsen kampen zijn niet uniek en zijn zeker ook niet nieuw.

Achter de organisatorische zorgen gaan fundamentele theologische vragen schuil. Geconfronteerd met het sluiten van een kerkgebouw, het stoppen van activiteiten of het delen van een predikant, wordt de vraag onvermijdelijk: wanneer is een kerk verdwenen? Of anders gesteld: wat is essentieel voor een kerk? Dat is een vraag die trouwens niet alleen opkomt waar kerk verdwijnt, maar ook waar kerk verschijnt. Volgens Henk de Roest is kerk ‘elke plek die door mensen als een vorm van kerk-zijn wordt beleefd, waarbij zij iets merken van de levenbrengende en bevrijdende kracht van Gods Geest en hoe Christus in gemeenschap treedt met mensen’.² De Roest spreekt in dat verband over ‘kerkplekken’. Gedacht kan worden aan pioniersplekken in wijkcentra, cafés en kloosters. Dat lijkt misschien vooral een stedelijke ontwikkeling te zijn, maar we zullen zien dat ook in de context van het dorp alternatieve kerkplekken aangewezen kunnen worden. Er zijn nieuwe en verrassende perspectieven te ontdekken. Niet alleen wat betreft de relatie tussen het kerkelijk leven en het dorpsleven, maar ook voor het theologisch nadenken over kerk-zijn op het platteland.

Ik hoop dat dit boek helpt om met een frisse blik naar dorpskerken te kijken. Waardoor niet alleen de diversiteit van dorpskerken in beeld zal komen, maar ook onvermoede raakvlakken ontdekt zullen worden met de wereld van kunst en cultuur, met de vragen rond zorg en welzijn, de ontwikkeling van een persoonlijk wereldbeeld en leefbaarheidsvraagstukken in de context van het platteland. Want dorpskerken hebben de zoekers in onze samenleving veel te bieden.

In dit boek vertel ik het verhaal van twee plattelandsgemeenten in de periode 2012 tot 2015. Sinds die tijd hebben de ontwikkelingen niet stilgestaan, dus sommige situaties zijn alweer achterhaald. In hoofdstuk 1 maken we kennis met de protestantse gemeenten in Schildwolde, Hellum, Overschild en Noordbroek in Groningen, de meest seculiere provincie van Nederland. Daarna reizen we naar de protestantse gemeente in Asten en Someren, in het katholieke zuiden. Beide gemeenten hebben een marginale positie en dat roept vragen op over samenwerking in de regio. We zullen zien dat samenwerking tussen gemeenten niet iets is van de laatste jaren en we zullen kijken welke vragen dat oproept voor gemeenten die kerk in het dorp willen zijn. In hoofdstuk 2 laten we Brabant en Groningen achter ons en kijken we hoe de maatschappelijke ontwikkelingen de kerk in de marge van de samenleving hebben geplaatst. Dit heeft geleid tot kerkelijke verlegenheid en religieus analfabetisme. De algemene maatschappelijke ontwikkelingen van secularisatie en differentiatie zijn ook niet aan het platteland voorbijgegaan, waardoor de leefbaarheid

onder druk is komen te staan. Platteland en leefbaarheid worden vaak in één adem genoemd en in hoofdstuk 3 gaan we kijken wat leefbaarheid precies betekent. Leefbaarheid gaat niet alleen over de leefomgeving als zodanig, maar heeft alles te maken met hoe mensen hun leven zien en leven. Dan kom je op het terrein van levensvragen en daar hebben kerken wat zinnigs over te zeggen. Daarin ligt de kern van een perspectiefwisseling die ik voorstel. Wanneer we oog krijgen voor de specifieke bijdrage die kerken kunnen leveren aan de leefbaarheid in hun directe omgeving, gaan we anders naar dorpskerken kijken.

Dezelfde perspectiefwisseling maakt het mogelijk om in beeld te krijgen wie er allemaal met de kerk verbonden zijn en hoe de kerk op allerlei manieren betrokken is bij het dorpsleven. In hoofdstuk 4 kijken we welke rol mensen en activiteiten spelen om het kerkelijk leven gaande te houden, en hoe die de kerk ook representeren naar buiten. In hoofdstuk 5 kijken we naar de betekenis van evenementen als kerst en concerten in het dorpskerkelijk jaar en naar het kerkgebouw als heilige plek en als plek van ontmoeting. In hoofdstuk 6 kijken we naar verschillende vormen van samenwerking. Want naast samenwerking tussen kerkelijke gemeenten, zijn er nog allerlei andere mogelijkheden voor samenwerking die bijdragen aan kerkelijke presentie. In hoofdstuk 7 brengen we in beeld welke kruisbestuivingen kunnen ontstaan tussen kerk en cultuur in concerten, tentoonstellingen en theatervoorstellingen. Daarnaast kijken we naar de kerk als plek om te gedenken. Hoofdstuk 8 beschrijft de relatie tussen kerk en school, een relatie die volop in ontwikkeling is. Vervolgens wordt uiteengezet hoe kerken betrokken zijn bij zorg en welzijn. In het slothoofdstuk kijken we naar de vragen en de mogelijkheden die veelvormigheid en veelzijdigheid van dorpskerken bieden om als kerk te present te zijn op de plek waar een gemeente geroepen is.

Dit boek is een pleidooi om anders naar dorpskerken te kijken. Door oog te hebben voor wat er speelt in de omgeving kunnen overlevingsvragen naar de achtergrond verdwijnen. Als de blik nieuwsgierig, maar betrokken naar buiten gericht wordt, kunnen sporen van God ontwaard worden op al die plekken waar iets te vinden is van zorg en aandacht, leren en bezinnen, herdenken en vieren. Wanneer die ervaringen verbonden worden met bijbelse verhalen, kan de christelijke boodschap nieuwe zeggingskracht krijgen en kan mensen nieuwe perspectieven worden geboden.

I. De dorpskerk bestaat niet

Het stereotype beeld van een Nederlands dorp is dat van een kerk omgeven door huizen en boerderijen. In grotere plaatsen worden de torens aan het zicht onttrokken door bedrijventerreinen en nieuwbouwwijken, maar de skyline van kleinere dorpen wordt meestal gedomineerd door een of meer kerktorens. Het kerkgebouw mag dan geografisch een centrale plek innemen in veel dorpen, in het dorpsleven heeft de kerk vaak een wat marginale positie.

Een aantal decennia geleden was dat nog anders. Toen stond de kerk over het algemeen ook figuurlijk midden in de dorpsgemeenschap. De kerk organiseerde diaconaal werk, zoals zorg voor armen en zieken. Christelijke jeugdverenigingen waren belangrijke ontmoetingsplekken voor tieners, terwijl volwassenen elkaar troffen bij de mannen- of vrouwenvereniging. Voeg daarbij de verzuiling van hervormd, gereformeerd, katholiek, en niet-kerkelijk en het wordt duidelijk dat de kerk een bepalende factor was in de sociale infrastructuur van het dorpsleven. De mensen die je in de kerk zag, waren dezelfde mensen die je trof op school, in de winkel en in de familie- en kennissenkring.¹

In veel dorpen is dat anders nu. Kerkdiensten worden nog maar door een handjevol mensen bezocht. De tijd waarin de gemeente een volledige predikant kon betalen, is al lang voorbij. In de loop der jaren zijn jeugdclubs, catechisatie en andere activiteiten voor kinderen verminderd of helemaal gestopt. In veel gevallen werken kerken in een groot gebied samen om de kerkelijke organisatie draaiende te houden. Dat vraagt veel tijd en energie en mensen vragen zich af wie het over zal nemen als zij ermee stoppen. De onzekere toekomst kan leiden tot een naar binnen gerichte blik, die gemeenten kan belemmeren om actief betrokken te zijn bij het dorpsleven.

In dit hoofdstuk verkennen we in welke situatie een aantal protestantse kerken in Groningen en Noord-Brabant zich bevindt. In welke omgeving staan de kerken, hoe is het kerkelijk leven georganiseerd en welke toekomstverwachtingen leven er? Het zijn verhalen tussen hoop en vrees, van overlevingsdrang, vindingrijkheid en onverwachte wendingen.

Vervolgens brengen we in kaart hoe in de afgelopen decennia pogingen werden ondernomen om door middel van samenwerking het tij te keren.

In het spoor van kerst wordt op de eerste zondag in het nieuwe jaar het verhaal van de magiërs uit het oosten gelezen in een dorpskerk. In de overweging trekt de predikant een parallel tussen de magiërs van toen en de zoekers in deze tijd. ‘De vraag is hoe wij als gemeente van Christus er kunnen zijn voor de magiërs in onze samenleving. Hoe wij er kunnen zijn voor mensen die op zoek zijn naar houvast in een omgeving waar alles steeds onzeker is en verandert. En dan denk ik niet alleen aan de mensen binnen de kerk – onze leden, de mensen in de kaartenbak – maar aan alle mensen. Hoe kunnen wij het evangelie op een zodanige manier vertellen dat het aankomt bij de mensen die het nodig hebben? Hoe kunnen wij onszelf als gemeente van Christus opzijzetten en op zo’n manier in de wereld komen te staan dat het ons lukt om die goede boodschap naar buiten te krijgen? Zijn we misschien toch te veel bezig onze eigen organisatie en onze gebouwen overeind te houden en de dingen te doen zoals we ze altijd deden?’

De aanwezige gemeenteleden luisteren naar de overweging en ieder denkt er het zijne van. Kees, een zeer betrokken kerkenraadslid van midden vijftig, denkt: makkelijker gezegd, dan gedaan. Hij heeft al jaren de grootste moeite om het preekrooster rond te krijgen. Hoe kunnen we ons verhaal naar buiten krijgen als onze gemeente blijft krimpen? De een na de ander overlijdt. Kerkenraadsliden stappen op door ouderdom of ziekte en voor het ambt is niemand meer te vinden. We kwijnen langzaam helemaal weg. Straks maken we deel uit van een groter verband, terwijl het werk in de plaatselijke dorpskerken gewoon doorgaat. Wie gaat dat straks allemaal doen?

Nelleke, een vrouw van rond de zestig, komt niet meer zo vaak in de dorpskerk. Ze voelt zich meer aangetrokken tot de oecumenische vieringen in een nabijgelegen stad. Ze werkt op de openbare basisschool in het dorp en geeft onder andere godsdienstles in de bovenbouw. In de week voor kerst wordt elke dag met alle schoolkinderen geopend met een adventsviering in de hal van de school. Er staat een kerststal, er worden kaarsen ontstoken, verhalen verteld en liederen gezongen. Hoe kunnen we midden in de wereld staan? Haar gedachten gaan terug naar het moment dat ze een klas in kwam om iemand te vragen om de kaars tijdens de adventsviering aan te steken. Een jongen had haar hoopvol aangekeken. ‘De kaars?’, vroeg hij. ‘Ja, dat wilde ik eigenlijk vragen’, had ze gezegd. ‘Wil jij dat wel doen?’ Hij reageerde meteen: ‘O ja, yes!’ Ze realiseerde zich dat de meeste kinderen dit

soort kleine rituelen niet kennen, maar dat die wel heel waardevol voor ze zijn. Ze vindt het erg leuk om iets door te geven aan kinderen van wat ze zelf altijd beleefd heeft in de kerk, en van het geloof en de waarden waardoor ze geïnspireerd is. Ze vindt het heel waardevol om met ouders en kinderen in gesprek te gaan over thema's als vrijheid, geluk en vrede.

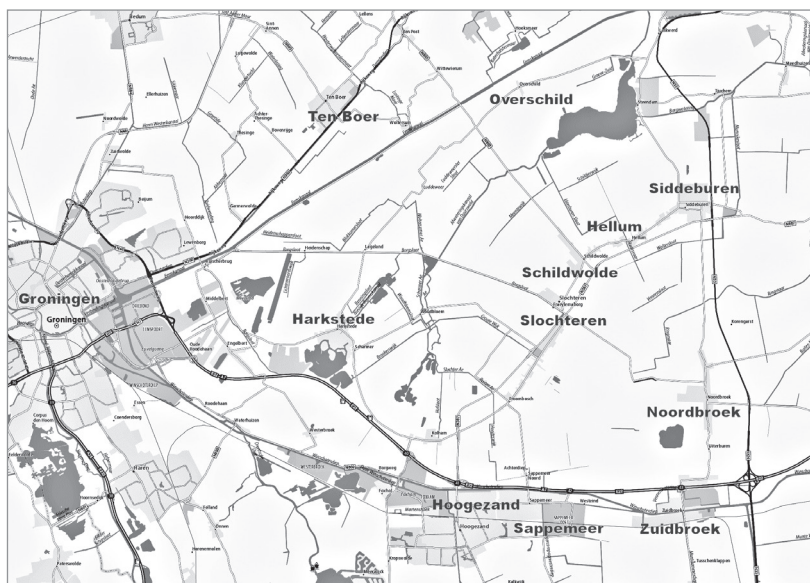
De gedachten van Kees en Nelleke maken duidelijk dat er heel verschillend naar dorpskerken gekeken kan worden. Enerzijds kunnen dorpskerken sterk verbonden zijn met de dorpsgemeenschap en zijn de lijntjes met de school of de dorpsvereniging kort. Anderzijds is het maar een klein groepje dat op zondag in de kerk zit en is de toekomst onzeker. Wie houdt de Godslamp brandende? Doet binnenkort de laatste het licht uit?

Vier dorpen in Groningen

Groningen is de provincie waar de kerkelijkheid het laagst is van heel Nederland. In 2016 gaf 32 procent van de inwoners aan kerkelijk betrokken te zijn.² Toch hebben de protestantse gemeenten, hoe klein ook, daar vaak nog een duidelijke positie als dorpskerk.

Ongeveer dertig kilometer ten oosten van de stad Groningen liggen vier dorpen: Schildwolde, Overschild, Hellum en Noordbroek. Met de bus volg ik vanuit 'Stad' de oude hoofdweg die een ketting van lintdorpen met elkaar verbindt. Dicht bij de stad liggen tamelijk kleine boerderijen te midden van grasland. Verder naar het oosten worden de boerderijen statiger en maken weilanden plaats voor graan- en aardappellakkers. Huizen uit de jaren zestig wisselen negentiende-eeuwse boerderijen en huizen af.

Vanuit het westen gaat het dorp Slochteren naadloos over in Schildwolde. Rond de grens tussen beide dorpen bevinden zich het verzorgingshuis, het gemeentehuis, een huisartsenpost, een garage, de synodaal gereformeerde kerk en de vrijgemaakte gereformeerde kerk. Mede omdat de vrijgemaakte kerk in Schildwolde over een uitgebreid zalencentrum beschikt, ontbreekt er in het dorp een dorpshuis. Wel zijn er een vrijgemaakte en een openbare basisschool en een aantal winkels. Bij de kruising van de Hoofdweg en de Meenteweg rijst de dertiende-eeuwse Juffertoren op, met daarachter de hervormde kerk uit 1686.³ Vóór de kerk is een klein plantsoen met een monument voor slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Op het grasveld komt elk jaar rond de jaarwisseling een feesttent te staan.

De bus rijdt verder langs een lommerrijke weg met statige boerderijen. Plotseling zie ik een middeleeuwse kerk en kom tot de ontdekking dat ik ondertussen in Hellum ben aangekomen. Hoewel het nauwelijks te zien is waar Schildwolde eindigt en Hellum begint, verschillen de dorpen sterk. In Hellum is vanouds alleen een hervormde kerk en de bevolking is niet heel kerkelijk. In Schildwolde daarentegen zijn drie kerken en de vrijgemaakte kerk en de anderen kerken vormden nog niet zo lang geleden strikt gescheiden werelden. Achter de kerk ligt de school die in de zomer van 2017 is gesloten. Een weggetje aan de andere kant van de Hoofdweg leidt naar het dorpsshuis.

De bus gaat verder richting Siddeburen en aangezien Noordbroek alleen bereikbaar is met een belbus vanaf station Zuidbroek, ga ik verder met de fiets. Via het buurtschap Stootshorn en de gedempte haven rijdt ik het dorp binnen langs het verzorgingshuis, de drogist en een supermarkt. In 2015 is in Noordbroek een multifunctioneel centrum geopend waar diverse faciliteiten zoals de basisschool, sociaal team en een bibliotheek te vinden zijn. Het dorp lijkt stil, maar tijdens de culturele dag die op Hemelvaartsdag georganiseerd wordt, blijkt dat er achter de negentiende-eeuwse deuren kleine galerijen, musea en ateliers schuilgaan. Als ik bijna het dorp uit ben, duikt de kerkstoren op met daarachter het romanogotische kerkgebouw uit de veertiende eeuw dat bijna net zo hoog is als de toren.